

JACEK SZYMAŁA

SZACHY

NOWA GORĄCZKA

| E-SZACHY |

| FILMY SZACHOWE |

| MUZEA SZACHOWE |

| WYPADKI SZACHISTÓW |

| ŻYWE SZACHY |

SZACHY

NOWA GORĄCZKA

HISTORIA W MEDIACH T. 7

REDAKTOR PROWADZĄCY

Jacek Szymala

RADA NAUKOWA

Małgorzata Ewa Kowalczyk, Piotr Kurpiewski,

Joanna Szczutkowska, Dorota Skotarczak,

Andrei Rogatchevski

JACEK SZYMALA

SZACHY

NOWA GORĄCZKA

| E-SZACHY | FILMY SZACHOWE | MUZEA SZACHOWE |
| WYPADKI SZACHISTÓW | ŻYWE SZACHY |

Kraków 2024

Jacek Szymala
Uniwersytet Dolnośląski DSW
<https://orcid.org/0000-0002-8714-7114>
✉ historiawkinie@gmail.com

© Copyright by Jacek Szymala, 2024

Recenzent
Prof. dr hab. Mirosław Kocur, UWrocław

Opracowanie redakcyjne
Piotr Łozowski

Projekt okładki
Dominika Sebzda, Paweł Sepielak

ISBN 978-83-8138-946-4 (druk)
ISBN 978-83-8138-947-1 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381389471>

Wydanie publikacji sfinansowane przez Kurnik.pl

Patronat: UKS Szach! Wrocław

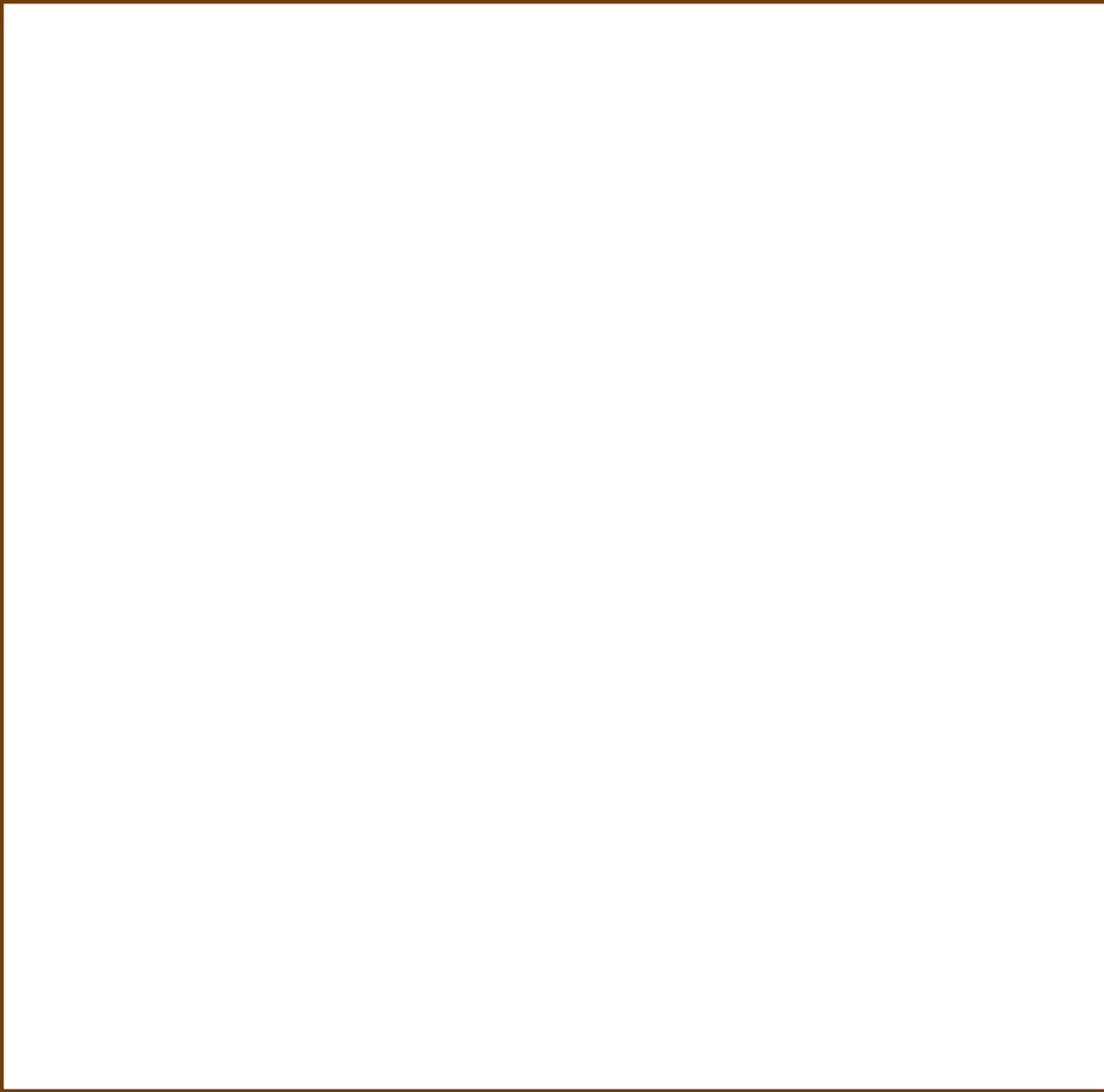

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

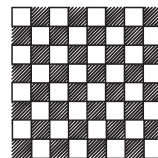
Wstęp, czyli potwierdzenie rejestracji i ceremonia otwarcia.....	7
Runda 1. Szachy w muzeach	17
Runda 2. Filmy szachowe	41
Runda 3. E-szachy	63
Runda 4. Żywe szachy	85
Runda 5. Wypadki szachistów	129
Zakończenie, czyli wypełnienie normy	145
Spis ilustracji	147
Bibliografia	149
Indeks nazwisk.....	165
Summary	173

WSTĘP,

CZYLI POTWIERDZENIE REJESTRACJI I CEREMONIA OTWARCIA

W historii szachów (mniej więcej w odstępach pokoleniowych) można wyróżnić szczególnie dynamiczne momenty, czyli „gorączki szachowe”: niektóre turnieje lub biografie odbijały się szerszym echem społecznym niż inne. Było tak zapewne w połowie XIX w., w czasie turnieju londyńskiego i wokół jego otoczki. Sto lat temu świat również ogarnęła gorączka szachowa. I społecznie, i instytucjonalnie. Zarówno amatorów, jak i zawodowców. Powstała federacja FIDE (1924 r.), potem zorganizowano pierwsze olimpiady i oficjalne mistrzostwa świata; w latach 20. XX w. rejestrowano w różnych państwach krajowe związki szachowe. Rosjanie w Leningradzie grali w żywe szachy, Wsiewołod Pudowkin nakręcił komedię *Gorączka szachowa* z José Raúlem Capablanką w roli samego siebie¹. W tym filmie jedna gospodyni ostrzega drugą słowami: **„Pamiętaj, moja kochana, najbardziej niebezpieczną rzeczą dla rodziny są szachy”** [podkreśl. – J.S.]. Była to modernistyczna gorączka szachowa. Współcześnie mamy do czynienia z kolejną, postmodernistyczną gorączką szachową. Wówczas komunikaty turniejowe drukowano, dziś ogłasza się je internetowo; wtedy grano „realnie” w przestrzeni publicznej, dziś – także w wirtualnej.

---

¹ Zob. M. Michalski, *Pudovkin, V. and Shipovski, N. (dirs). Chess Fever (Shakhmatnaia goriachka)*, „Slavonic and East European Review” 1994, t. 72, nr 3, s. 590.

Ale w międzyczasie były jeszcze kolejne fale zainteresowania szachami (m.in. dlatego w tytule tej książki jest „nowa”, a nie „druga” gorączka szachowa). FM Henryk Seifert tak zapamiętał przełom lat 60. i 70. („zimnowojenna” gorączka szachowa):

Pamiętam duże zainteresowanie szachami końcem lat 60-tych, gdy R. Fischer wygrywał mecze pretendentów z Larsenem 6:0, z Tajmanowem 6:0 i Petrosjanem 4,5:1,5. Larsen przegrał, grając w swoim bezkompromisowym stylu, Tajmanow był bezradny, nawet w dobrych pozycjach. Po tej porażce stracił stanowisko naczelnego redaktora tygodnika „64”. Kiedy Petrosjan w meczu przegrał aż 3 partie – w ciągu roku nie przegrywał tyle – czynniki polityczne w ZSRR rozumiały, jaką potęgą był Fischer. A potem rok 72 i mecz, trudne negocjacje, Fischer stawia swoje warunki, ostatecznie przyjęte w większości. I 1. partia, sensacyjna porażka Fischera, niezrozumiałe bicie pionka na h2. Do 2. partii Fischer nie przystąpił, walkower i Spasski prowadzi 2-0, czy mecz się odbędzie, czy Fischer będzie grał dalej, telefonował Sekretarz Stanu USA Henry Kissinger do Fischera i przekonywał do gry. To była walka dwóch systemów!! Dalej emocjonujący mecz, wygrana Fischera. W naszej telewizji MM Aleksander Sznapić pokazywał i analizował partie. Prawie cały świat, nie tylko szachiści, interesował się tymi wydarzeniami, a szachy zyskały dużą popularność. **Taka trochę gorączka szachowa** [podkreśl. – J.S.]. To takie moje wspomnienia z tych lat².

Jeszcze w latach 90. wstydziłem się porównywać piłkę nożną (za którą nie przepadałem) do szachów (które kochałem, a może tylko sobie tak wmawiałem?). W 2020 r. zetknąłem się z powiedzeniem: **Chcesz być największym mózgiem w swojej okolicy? W piłkę gra każdy! Siądź przy szachownicy!** [podkreśl. – J.S.]. Rok później w plebiscycie na Asa Sportu arcymistrz Jan-Krzysztof Duda wyprzedził piłkarza Roberta

---

² Źródło: archiwum prywatne.

Lewandowskiego³. W połowie 2023 r. rejestr Polskiego Związku Szachowego przekroczył liczbę 120 tys. zarejestrowanych zawodników⁴. Dla porównania: zarejestrowanych piłkarzy mamy „tylko” pół miliona, a więc raptem czterokrotnie więcej. Jeśli weźmiemy pod uwagę, że do meczu piłki nożnej potrzeba 2×11 zawodników, dysproporcja się zmniejsza i szachy nie wypadają liczbowo aż tak błado (choć są nieporównywalnie gorzej dotowane, ale to inna kwestia).

W telewizji w 2023 r. pojawiła się pierwsza w całości zrealizowana w Polsce reklama misiów Haribo z motywem szachowym. Podróżując komunikacją publiczną po Wrocławiu, zauważam coraz częściej osoby w różnym wieku używające aplikacji (czasami, z braku miejsca, stojące i grające mimo niewygody i ciasnoty). Nikogo się nie wstydzą, grają w szachy (rzadziej na Kurniku, częściej na Chesscomie, czasami na Lichessie). Można przyjąć, że oprócz tych 120 tys. „zarejestrowanych” w kraju grywa dziesięciokrotnie więcej szachistów amatorów, dawniej zwanych graczami kawiarnianymi (tamte kawiarnie zastąpiły obecnie telefony lub komputery). Streamerzy mają coraz więcej widzów; młodzi ludzie śmiało publicznie szafują (nie: szachują) nomenklaturą szachową („zagrał mi Francuza”; „co grasz na Londona?”; „nie znał Caro-Kanna!”), nosząc koszulki z nadrukami szachowymi. Nierzadko zdarza się, że zaczynają od e-szachów i dopiero później (czasami nigdy?) przesiadają się do drewnianych figur przed żywym przeciwnikiem.

---

³ Zob. <https://www.polsatsport.pl/wiadomosc/2021-12-16/jan-krzysztof-duda-zwyciezca-plebis-cytu-as-sportu-2021/> – 31 V 2023.

⁴ Dane na podstawie <http://www.cr-pzsach.pl/ew/news.php> – 31 V 2023. Dla porównania: w połowie lat 50. XX w. Zbigniew Miller szacował, że w Polsce jest 300 tys. zawodników (P. Keres, *Teoria debiutów szachowych. Debiuty otwarte*, tłum. Z. Miller, cz. 1, Warszawa 1954, s. 3, notka „od tłumacza”). Keres zmarł na zawał, wracając z Vancouver do Estonii w 1975 r.

Celem tej książeczki (zbioru rozdziałów, nazwanych tu, jak w turnieju, rundami) nie jest nauczanie, jak grać ani tym bardziej, „jak zostać arcymistrzem” (tak obiecują tytułami swoich publikacji np. Jerzy Konikowski i Aleksandr Kotov). Stanowi ona swego rodzaju termometr i pigułkę zarazem; jako termometr diagnozuje i mierzy ten szal czy gorączkę szachową, jako pigułka nie obniża, ale wyrównuje temperaturę – przybliża szachy nieszachistom, podnosząc im temperaturę (nie obniżając jej już zapalonym szachistom). Adresowana jest także do nieszachistów, aby pomóc im nas zrozumieć. Wielu jest niegrających rodziców i nauczycieli, których podopieczni złapali bakcyła szachów – nie musimy i niejednokrotnie nie jesteśmy w stanie zostać mocniejszymi od nich zawodnikami, ale możemy podtrzymywać ten żar akcjami okołoszachowymi. Zatem książka jest o szachach (choć wielu nie nazwie jej książką szachową – nie przypomina podręczników debiutów czy końcówek; nie zawiera „mistrzowskich” sekwencji bądź wyrafinowanych kombinacji), o smaku historii i zapachu kultury. Nie zaszkodzi zapoznanie się z nią przez (kandydatów na) instruktorów i trenerów⁵ oraz organizatorów obozów i kolonii jako inspiracja do osvajania podopiecznych z historią „królewskiej gry” oraz zachęta do podejmowania działań podobnych do niżej opisanych.

Nie jestem arcymistrzem i nie zamierzam pouczać arcymistrzów, jak czynił to autor podręczników szachowych, mający II kategorię, Tadeusz Czarnecki⁶. Jestem historykiem, ale nie zdołałem w tej pracy przedstawić biografii mistrzów świata, dziejów olimpiad szachowych⁷ czy międzynarodowych turniejów. Zrobili to już inni historycy

---

⁵ Zob. *Poradnik metodyczny dla nauczycieli prowadzących zajęcia szachowe w ramach projektu „Edukacja przez Szachy w Szkole”*. Zbiór artykułów, red. B. Góra, Warszawa 2016.

⁶ Zob. np. T. Czarnecki, *Przy szachownicy. Taktyka i strategia*, Warszawa 1974; idem, *ABC szachisty*, Warszawa 1973.

⁷ Zob. np. K. Puszczewicz, *IX Olimpiada Szachowa. Dubrownik 1950* [e-book]; idem, *II Kobieta Olimpiada Szachowa. Split 1963* [e-book]; idem, *XX Olimpiada Szachowa. Skopje 1972*

szachów (niewielu wśród nich zawodowych historyków, ale od czegoś trzeba zacząć). Wystarczy wziąć Garriego Kasparowa i książkę *Moi wielcy poprzednicy*. Świetnym podręcznikiem historii i geografii dla szachistów jest *Z szachami przez wieki i kraje* (nadaje się jako podstawa do opracowania programu autorskiego dla nauczycieli tych przedmiotów, zwłaszcza jeśli wśród uczniów przeważają szachiści). Ostatnio przetłumaczono na język polski popularnonaukową jednotomową historię szachów w 50 ruchach (to dobre kompendium dla początkujących; o ile opracowanie Jerzego Giżyckiego nadaje się do szkoły średniej, o tyle ta połowa setki krótkich rozdziałów to odpowiedni poziom dla starszych klas szkoły podstawowej)⁸. Są jeszcze książki Pawła Dudzińskiego o szachach wojennych⁹. Ostatnio wydano *Gambit orangutana* (w podtytule obiecuje „opowieść o polskich szachach”, w rzeczywistości to zbiór kulturoznawczych skojarzeń i anegdot). Cenne są opublikowane wspomnienia, np. Rafała Marszałka (wydane jako artykuły, potem zebrane w tomie *Niedoczas*), a wcześniej Mariana Ziemińskiego¹⁰. W 2023 r. Jacek Gajewski obronił doktorat na temat historii szachów kobiecych w powojennej Polsce: Uniwersytet Rzeszowski szczęśliwie udostępnił maszynopis rozprawy online¹¹.

Jeśli będę się odwoływał do historii, będą to raczej mikrohistorie; zaczerpnięte z autoetnografii doświadczenia; opisy prób ugrania wyżej niż ostatniego miejsca; zapisy

---

[e-book]; idem, *XXIX Olimpiada Szachowa*. Nowy Sad 1990 [e-book] (wszystkie pozycje wchodzi w skład serii *Wielka Księga Olimpiad Szachowych*).

⁸ B. Price, *Historia szachów w 50 ruchach*, tłum. J.J. Malinowski, Warszawa 2021.

⁹ P. Dudziński, *Szachy wojenne 1939-1945*, Warszawa 2013; idem, *Szachy wojenne 1914-1918. Drogi do niepodległości*, Warszawa 2018.

¹⁰ M. Ziemiński, *W szachowym antykwariacie*, Warszawa 2005.

¹¹ Praca jest dostępna po wpisaniu w wyszukiwarce lub wejściu na stronę Repozytorium Uniwersytetu Rzeszowskiego.

okołoszachowych działań mających na celu zwiększenie motywacji czy udowodnienie uczniom, że w czymś są nieźli. W historii szachów mikrohistoria to także przyglądanie się starym blankietom, praca metodą historii mówionej, zbieranie anegdot itd. Wszystkim moim działaniom przyświeca cel edukacyjny – podtrzymanie żaru i próba ofiarowania innym instruktorom i nauczycielom tricków czy rad, jak się nie wypalić i nie zniechęcić szachistów (a wręcz przeciwnie: rozgrzać i zmotywować).

Zapoznajmy się z harmonogramem turnieju. Mamy pięć rozdziałów, czyli rund – zwyczaj nakazywałby granie „każdy z każdym”, czyli obowiązał czytelnika do roli partnera i przeczytania każdej części (a wynik to poziom satysfakcji czytelniczej; w przypadku rozdziału „średniego” mamy remis). Ani to, ani kolejność zaproponowana przeze mnie nie jest koniecznością. Układ rund należy raczej rozumieć jako propozycję lektury, podobnie jak w turniejach korespondencyjnych czy takich, gdy w ciągu określonego czasu wystarczy znaleźć przeciwnika i z nim zagrać, a potem zgłosić wynik (à la turnieje w Augustowie „Goła Zośka”)¹².

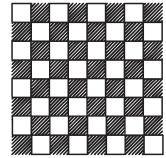
Runda 1. Szachy w muzeach – ta partia to swego rodzaju rozgrzewka bądź rekonesans, zwłaszcza dla nauczycieli lub organizatorów turystyki mających wśród swoich podopiecznych szachistów. Starałem się zebrać (wymienić i krótko omówić) wybrane miejsca, które można połączyć, układając trasę turystyczną (turystyka kulturowa, turystyka historyczna, turystyka sportowa), „szlak szachowy”. Odwiedzenie muzeów szachowych można oczywiście zaplanować przy okazji innych wyjazdów (nie narzucimy przecież organizowania wakacji specjalnie ze względu na chęć zobaczenia muzeum czy nasz udział w turnieju lub naszych zawodników; oczywiście wielu czytelników teraz się uśmiechnie, bo zapewne tak właśnie robiło – ja zresztą też, ale nie wymagajmy od wszystkich cudów).

---

¹² Zob. <http://www.szachypolskie.pl/miedzynarodowy-festiwal-szachowy-w-augustowie/> – 11 VI 2023.

THE NEW CHESS FEVER

SUMMARY

The history of chess shows that every generation has its own chess fever. We observe a new chess fever in the 2020s (among others after the premiere of the *Queen's Gambit* series and the film *Queen of Katwe*). Chess, from a traditional 'analogue' board game, has evolved into a computer game. Computers and chess engines (*StockFish*, *AlphaZero*) have surpassed the computational abilities of humans. World Champions no longer attempt to compete against computers; instead, new media become our partners. There are many chess museums and new ones are being built. But do old clocks, chessboards and pieces keep up the chess fever, encourage learning the rules of the game and attract to chess? The new hope of chess museums is in interactive games, such as Chess VR or computer games with chess motifs.

The aim of the book is to try to measure and understand this social phenomenon of interest in chess. The study is addressed not only to chess players (players, instructors, coaches), but also to their families and all non-chess players. I used the method of autoethnography: I write about how I was preparing the live chess performance, how to conduct chess classes in high school, what e-chess is today, how to use chess films in education. The last chapter is a cautionary tale – I discuss selected unfortunate incidents that happened to chess players (events from history, movies and experience). The author hopes to encourage educators, curators, art creators and cultural organizers to use chess not only in a playable, but also historical and cultural role. Future

researchers will be inspired by bibliographic lists and suggestions, while the essayistic tone may increase the popularization character of this scientific study.

The publication of the book was possible thanks to the co-financing by the creator of one of the oldest online gaming websites: Kurnik.pl and PlayOk.com, Marek Futrega.

Keywords: chess fever, chess movie, chess museum, e-chess, live chess, chess accidents

J. Szymala, *Film – Historia – Turystyka*, Kraków 2016.

1. *Film a historia. Szkice z dziejów wizualnych*, red. M. E. Kowalczyk, J. Szymala, Kraków 2019.
2. J. Szymala, *Powstanie kozackie 1648-1658. Studium z historii wizualnej*, Kraków 2019.
3. R. Domke, J. Szymala, *Dolny Śląsk i ziemia lubuska w filmach polskich po 1945 roku*, Zielona Góra–Wrocław–Kraków 2020.
4. *Okno na przeszłość. Szkice z historii wizualnej*, t. 2, red. D. Skotarczak, J. Szymala, Kraków 2020.
5. *Okno na przeszłość. Szkice z historii wizualnej*, t. 3, red. D. Skotarczak, J. Szymala, Kraków 2020.
6. *Okno na przeszłość. Szkice z historii wizualnej*, t. 4, red. D. Skotarczak, J. Szymala, Kraków 2021.

Historia szachów miała szachową gorączkę w każdym pokoleniu. Celem książki jest próba zmierzenia i zrozumienia tego społecznego fenomenu zainteresowania szachami. Opracowanie adresowane jest nie tylko do szachistów (graczy, instruktorów, trenerów), lecz także do ich rodzin oraz wszystkich niegrających w szachy. Zastosowałem metodę autoetnografii: opowiadam, jak reżyserowałem żywe szachy, jak prowadzić lekcje szachów w szkole średniej, czym są dziś e-szachy, jak wykorzystać filmy szachowe w edukacji; proponuję stosowanie Chess VR i innych gier w muzeach. Ostatni rozdział to przestroga – omawiam wybrane wypadki szachistów (wydarzenia z historii, filmów i doświadczenia). Mam nadzieję, że zachęcę pedagogów, twórców sztuki i animatorów kultury do wykorzystywania królewskiej gry nie tylko w funkcji ludycznej, ale także ze względu na jej aspekt historyczny i kulturowy.

„Publikacja dra Szymali to pierwsze naukowe spojrzenie na szachy z punktu widzenia performatyki. Autor (jako instruktor szachowy) zachęca do podejmowania takich działań, jak aktywny ogląd filmów szachowych, współtworzenie muzeum czy reżyserowanie żywych szachów. Uczy również (jako tutor), jak współcześnie korzystać z nowych mediów w roli naszych współników – na przykładzie e-szachów pokazuje, że performatują nie tylko ludzie, ale i komputery”.

prof. dr hab. Mirosław Kocur

„Książka dra Jacka Szymali jest przeznaczona dla szerokiego grona odbiorców zainteresowanych tematyką szachową. Jako szachista, wrażliwy na humanistykę, miałem dużą satysfakcję czytelną, poszerzając swoją wiedzę o szachach!”

FM Henryk Seifert

<https://akademicka.pl>

